

Deák Ferenc élete és gondolatai

Deák Ferenc Söjtörön született 200 éve, 1803. október 17-ikén. * Zala vármegyei középbirtokos családból származott. 1808-tól Antal bátyja nevelte, iskoláztatta. Keszthelyen, Pápán és Nagykánizsán végezte középiskolai tanulmányait. Győrben a Királyi Tudomány-Akadémián bölcséleti, majd jogi tanulmányokat folytatott. 1822 őszétől Pesten jurátuskodik, közben 1823-ban ügyvédi oklevelet nyert. 1824-től Zalában három tisztséget is elvállalt, tiszteletbeli alügyész és árvaszéki jegyző és táblabíró. 1832-től helyettes alispán, 1833 májusában pedig lemondott bátyja, Antal helyébe a vármegye országgyűlési követévé választották. A pozsonyi országgyűlés ülésein a jobbágykérdésben, a lengyelek érdekében, valamint a vallás- és szólásszabadság ügyében tartott szabadelvű felzólalásaival csakhamar a reformellenzék vezéregyéniségei közé emelkedett.

Az 1839–40. évi országgyűlésen ismét Zala vármegye követe volt, s tevékenységével nagy részben hozzájárult ahhoz, hogy a bécsi kormány időlegesen felhagyott a nyílt erőszakkal, szabadon engedte pl. Kossuthot, és megszüntette a folyamatban levő hűtlenségi pereket. 1839-ben az Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választották. Az 1843–44-es országgyűlés idején a kormánypárt csalásai miatt nem foglalta el követi helyét. Az 1847–48-i országgyűlésről betegsége hivatkozva ismét távol maradt; a zalai rendek 1848. március 22-én választották meg ismét követévé, így már részt vehetett a nagy fontosságú törvényjavaslatok kidolgozásában. Az első felelős minisztériumban az igazságügyi tárca vezetője lett, ám szeptember 11-én – Jelacic támadásának hírére – Batthyány miniszterelnökkel együtt ő is lemondott. Az első népképviselői országgyűlésen a zalaszentgróti választókerületet képviselte, és december 31-én tagja lett annak a Windischgrätzhez menesztett küldöttségnek, amelynek a béke helyreállítását kellett megkísérelnie. Windischgrätz a bicskei találkozón feltétlen megadást követelt, ennek feltételeit Deák nem vállalta, Pestről hazament kehidai birtokára, ahol visszavonultságban töltötte a következő éveket.

1850 tavaszán Schmerling osztrák igazságügy-miniszter meghívta egy magánjogi kérdésekkel foglalkozó bizottságba. Deák a részvétel elől udvarias, de határozott hangú levélben kitért. E levelét a közvélemény a passzív ellenállás (rezisz-

* A Deák-év kapcsán, Deák Ferenc születésének 200. évfordulóját ünnepelve adjuk közre az Országgyűlési Könyvtár Deák-kiállítása rendezőjének esszéjét.

tencia) alapidokumentumaként tartotta számon. 1854-ben eladta birtokait, és Pestre költözött. Az Angol Királynő Szállodában bérelt lakást, amely rövidesen gyülekezőhelye lett politikai elvbarátainak. 1855 áprilisában az MTA igazgatótanácsának tagjává választották. Az Októberi Diploma (1860) kiadását követően Ferenc József uralkodói audienciára hívta Deákot és Eötvös Józsefet. Mindketten az 1848. áprilisi törvények jogérvénye helyreállítását nevezték meg a politikai kibontakozás alapjaként. Az 1861-es országgyűlésre Pest-Belváros választókerülete küldte, a képviselőházban az ún. felirati párt vezéregyéniségeként az 1848. évi törvények mint törvényes jogalap visszaállításának programját képviselte. Május 13-án megtartotta felirati beszédét és javaslatát, miszerint szerkesszenek feliratot a királyhoz a 48-as alkotmány visszaállítása céljából. Ennek visszautasítása után, augusztus 8-án újat szerkesztett, ám az uralkodó feloszlatta az országgyűlést.

1865. április 16-án jelent meg a Pesti Naplóban a „húsvéti cikk” néven emlegetett írása, mely jelezte az államjogi kompromisszumokra való hajlandóságot a magyar alkotmány alaptörvényei – beleértve az 1848. áprilisi törvényeket – „lehető” fenntartása mellett. Deák Ferencet 1865-ben, 1869-ben és 1872-ben Pest Belváros választókerülete delegálta az országgyűlésbe. 1867-ig minden energiáját a kiegyezés létrehozásába fektette. Az 1867-ben becikkelyezett kiegyezés és a koronázás éles visszhangot váltott ki itthon és az emigráns magyarok között is. Kossuth a híressé vált Kassandra-levélben fogalmazta meg kétségeit és vádjait. Deák a képviselőházban hosszú beszédekben vette védelmébe a kormány-előterjesztéseket, így pl. a gazdasági kiegyezés alapelveit, a közös véderőről, a honvédségről, a népfölkelésről és az 1868. évi újoncmegajánlásról szóló törvényjavaslatokat. Az állam és az egyház szétválasztásának, a kötelező polgári házasság bevezetésének szükségességéről tartott 1873. jún. 23-i képviselőházi felszólalását követő tapsvihár utolsó nyilvános szereplését jutalmazta, ösztől elhatalmasodó betegsége miatt nem jelent meg többet a képviselőházban.

1876. január 28-án halt meg Budapesten. A nemzet szolgálatában tanúsított érdemeit az országgyűlés törvényben ismerte el, és előírta, hogy emlékére országos adakozásból szobrot állítsanak fel. Síremléke, az ún. Deák-mauzóleum a budapesti Kerepesi úti temetőben áll.

Deák gondolatai – híres idézetek

Deák nagy szónok volt. Beszédeit mindenkor az emberszeretet és az adott kérdést több oldalról is megvilágító logikus gondolatok jellemezték. Rokoni és baráti körben az anekdotázás utolérhetetlen mestere volt, de a közéletben tréfát nem ismert soha. Méltóságát megőrizve, bámulatos erővel tudott szenvedélyein uralkodni. Beszédeiben ellenfeleivel szemben ritkán élt a gúny eszközével, mindig csak az ügyet védte. Zengő, férfias hangja nyugodt volt, előre felépített beszédekben mindig az adott tárgyat illető törvények többoldalú magyarázatából indult ki, hogy aztán az általa képviselt gondolathoz eljusson. Puritán egyénisége, ifjúkori liberális nézeteihez való ragaszkodása, logikus előadásmódja tiszteletet ébresztettek iránta: nem véletlen, hogy idős korában a „haza bölcsének” nevezték. Gondolatainak nyelvi megformálása a mai olvasó számára helyenként nehézkesnek tűnhet, érdemes mégis időt és energiát fordítanunk arra, hogy mondanivalójának

mélyére leássunk, hiszen kortól és rendszertől független, örökérvényű megállapításokat olvashatunk ki belőle.

... a világ történeteinek évkönyvei bőven megtanítottak bennünket, hogy egyik nemzet emelkedett, a másik elenyészett; de a világ történetei nem tanítanak minket arra, hogy a végveszély örvényében elmerüléssel küzdő nemzetet némán és hidegen nézve, a lehetőségig ne segítsük. Mert hiszen egyes emberek is lesznek és vesznek: kötelesség mégis a veszélyben forgó vagy inségre jutott embertársunkat tehetségünk szerint a végsúlyedéstől megmenteni. (1833. november 23. alsóházi ülés: a lengyelek érdekében)

Erősen hiszem, hogy a törvények alkotásánál mind a józan közvéleményre, mind a jövődó korra figyelmezní kell. A köztársaságnak főcélja a közboldogság, a törvényhozásnak tehát főkötelessége olyan törvényeket alkotni, melyek minden polgárt boldogítanak. (1834)¹

A szabad szólás oly kétségtelen s elidegeníthetetlen jussa minden embernek, melyet úgy mint a gondolkodás szabadságát a természettől nyerve viszi magával a társaságba, s csak akkor és annyiban lehet annak tilalmáról szólni, ha és a mennyiben pozitívus törvények által korlátoztatott. (1835: Gondolatok, 26. p.)

...nyelv és nemzetiség, ...ezek a nemzet legszentebb tulajdonai s legföltöb kincsei. (Az 1836. évi követjelentésből.)²

Ha nemzeti önállásunk érdekeit valódílág méltánylani tudjuk, s hazánkat szabadnak, erősnek és virágzónak óhajtjuk, ne tartsuk elégnék, hogy jobbágyaink élhetése törvény által biztosítva van, hanem neveljük a népet, ébreszszük és tápláljuk keblében az emberiség szelíd méltóságának nemesebb érzeit, javítsunk erkölcséin, fejtsük ki lelki tehetségeit s terjeszszük a közértelmességet. De nem csak oktatás, hanem célirányos törvények is hatalmas, sőt szükséges eszközei a nép nevelésének... (az 1836. évi követjelentésből, uo.)

Az elnyomás csak gyávaságot szül s csak a szabadság boldogító érzete képes független elhatározást ébreszteni a szabad polgárok keblében. (1836: Gondolatok, 47. p.)

Minden jó ember elvesztette mindenét akkor, midőn hazájának szabadságát, nemzetének jogait elvesztette. (1839: Gondolatok, 51. p.)

Kereskedést, szorgalmat a törvény nem teremthet, a törvény csak ezeknek akadályait hárítja el, a többit idő és a nemzet ereje és gondossága fejtí ki. (1840: Gondolatok, 71. p.)

A ki hazája kifejlődésére minden legkisebb áldozattól irtózik, az épen oly keveset szereti hazáját, mint a ki a hon védelmezésének kötelességét csak kényszerítve teljesíti, s többet nem tesz, mint a mire hatalom, vagy törvény kényszerítik, mert a tespedésnek életölő álma lassú halál, s még inkább

1 Gondolatok = Deák Ferenc emlékezete. Gondolatok 1833–1873. Ráth Mór, Bp., 1889. 18. p.

2 Deák Ferenc beszédei 1829–1841. Összegyűjtötte: Kónyi Manó. Franklin-társulat, Bp. 1903. I. k. 267. p.

semmivé teszi a nemzetet, s annak függetlenségét, mint a fegyveres ellenség dűlása. (1840: Gondolatok, 82. p.)

A mennyiben idegenkedést tapasztal némelyeknél a honosításra nézve, hivatozik a históriára, hogy az által inkább nyert, mint veszett a haza, mert sokaknak maradékaiból jeles hazafiak váltak. Volt mindig, van is itt köztünk oly jeles hazafi, hogy óhajtanám, vajha a legtörzsökösebbek hozzá hasonlók volnának. ...Azok, kik törzsökös magyarságukban büszkélkednek, felejtik, hogy kezdetben az ő elődeik is indigenák³ lehettek; mert bizony kevés már azon tősgyökeres nemesség, mely Árpáddal együtt jött volna ki Ázsiából. (1840. április 16-iki kerületi ülésen a honosítandókról.)

A büntetés célját vesztí a közállományra nézve, midőn a vétkezt sujtva, csak boszűl, de nem javít, s a hol a börtön egyedűl szenvedésnek helye, de az erkölcsi jobbulásra figyelem nincsen, ott sem a büntetésnek szigorúsága, sem annak a vétkezt bizonyosan sujtó gyorsasága nem elég a büntetteknek kevesítésére, mert félelem jobb erkölcsök nélkül még nem nyujt kezességet a közállománynak arról, hogy törvényei tiszteletben tartatnak. (Az 1840-es követjelentésből: Beszédék 1. kötet, 543. p.)

Az ellenzéknek nem szabad a kormány minden lépéseit és terveit csak azért ellenzeni, mert azok a kormánytól jövének. Kisérje az ellenzék figyelemmel a kormány minden lépéit. Örkődjék szigorúan a törvények sértetlen fentartása fölött. Minden hibát, minden törvényszegést rójon meg személyes tekintet nélkül, minden hiányt fedezzen fel, nyilatkozzék pártérdek és mellékes tekintetek nélkül. Törvény, igazság és lelkiismeretes meggyőződés szerint, félelmet, csűggedést, önhaszonkeresést ne ismerjen, s védje mindenkor az alkotmányos szabadságnak és törvényes rendnek egyesűlt érdekeit. Ez az ellenzék nemes feladata, ez legszentebb kötelessége. (1845: Gondolatok, 109. p.)

Elleneinknek nem adhatunk hatalmasabb szövetséget, mint a magunk indulatosságát. A nyugodt megfontolás sokkal erősebb támasza az ügynek. (1846: Gondolatok 116. p.)

Az uralkodásnak végcélja nem lehet a hatalom nagysága; a hatalom csak eszköz, a végcél a népek boldogítása. (1861: Gondolatok: 161. p.)

Engedni ott, hol az engedés öngyilkosság, kockáztatni ott, hol arra szükség nem kényszerít, egyaránt bűn volna a nemzet ellen. (1861)⁴

Tudományos vitatkozásoknál nem a személy, nem a tekintély, hanem egyedűl az igazság bírhat döntő erővel. (1865: Gondolatok: 200. p.)

Igaz ügy mellett a tiszta és szűlárd akarat, s a kölcsönös méltányosság sok akadályt legyőzhetnek. (1865: Gondolatok: 214. p.)

A jövő áldozatokat fog tőlünk kívánni, miket meg kell adnunk, de két dolog az, mit áldozatul hozni semmi esetben sem lehet: a haza függetlensége és a becsűlet. (1866: Gondolatok: 216. p.)

3 Külön törvénnyel honosított idegen.

4 1861-i első felirati beszéde, Lampel, Bp., 1898. 6. p.

A törvényhozási jog a legszebb alkotmányos joga a nemzetnek. Fontos és üdvös az országra nézve, ha nem létezhetik más törvény, mint a melynek alkotásába az ország is beleegyezett. De hogy e jog valóság legyen, múlhatatlanul szükséges, hogy az ekkép alkotott törvények végrehajtsanak és megtartassanak mindaddig, míg azokat az alkotmányos törvényhozás rendes úton el nem törli, vagy meg nem változtatja. Ha a végrehajtó hatalomnak joga volna a törvényhozás rendes útján alkotott törvényeket végre nem hajtani, azok erejét felfüggeszteni, rendeletekkel cserélni fel, s a törvényt és alkotmányt mindaddig függőben tartani, míg a rendes törvényhozás azokat meg nem változtatja: akkor magát a törvényhozási jogot is valósággal a végrehajtó hatalom gyakorolná, vagyis a törvényhozás és végrehajtás tetteleg ugyanazon hatalom kezében volna. Már pedig a törvényhozó és a végrehajtó hatalomnak ily egyesítése, még ha ideiglenesen történik is, valóságos abszolutizmus. (1866: Gondolatok 234–235. p.)

Élő törvény hiányait az élet mutatja ki. Csak az élethől merített tapasztalás vezethet biztosan azon eszközökhöz, melyekkel a bajt orvosolni lehet. (1866: Gondolatok 216. p.)

Az elfojtott szó sokszor több keserűséget okoz, mint a kimondott őszinte, szabad szó. (1866: Gondolatok: 220. p.)

A tapasztalás és a történelem ...tanulása bizonyítja, hogy a nép egyenjóságára alapított alkotmányos szabadságnak és népképviselési rendszernek mellőzhetetlen követelménye a felelős minisztérium és parlamenti kormány. (1866: Gondolatok: 238. p.)

Tartozunk önmagunknak, tartozunk az országnak azzal, hogy kimondjuk nyíltan az igazságot. Igenis a célszerű kiegyenlítés, mely az ország önállóságát meg nem szünteti, fogja gátolni a nyomasztó bajok növekedését, s eszközöket nyújthat anyagi helyzetünk fokonzintú javulására. De ne várja senki, hogy az érezhető javulás rögtön bekövetkezzék; idő kell ahhoz, kedvező szerencse és sok türelem. (1866: Gondolatok: 233. p.)

Minden ember a maga meggyőződését azon motivumokból meríti, melyek őreá hatnak, s ha vagy más okok folytán vagy bővebb megfontolás következtében meggyőződése változott, miért ne mondhassa ki változott meggyőződését, habár az eltér is előbbi véleményétől. Hiszen a politikai vitatkozásoknál főczél az, hogy egyik a másiknak nézetét megváltoztassa, és a politikai vitatkozásoknál kötelesség, hogy valóságos meggyőződésünket mondjuk ki, habár előbb másképp lettünk volna is meggyőződve. A politikai vélemény nem olyan, mint a magán életben másnak adott szavunk vagy ígéretünk, melyet megtartani kötelességünk. A politikai meggyőződésnek szabadnak kell lennie, s ezt előre lekötni hiba. (1866: Gondolatok: 244–245. p.)

Midőn a nép megválasztott, hogy képviselői legyünk, nem azt várta, hogy tőle kérjünk tanácsot, hanem azt, hogy mi adjunk neki tanácsot. Törvényhozói dolgokkal, melyek készsétséget, szakavatottságot igényelnek, nem minden ember foglalkozhatik, és nekünk, kik azzal foglalkozunk, kötelességünk

a nép érdekét is szívünkön viselni, és azt tenni, mit e tekintetben legczélszerűbbnek látunk. (1867: Gondolatok 299. p.)

Nincs a politikai életben nehezebb helyzet, mint a törvényhozóé, midőn valamely nagyfontosságú kérdés tárgyalásánál azon meggyőződésre jut, hogy a nem mellőzhető megoldásnak minden lehető módja súlyos áldozatokkal jár. (1867: Gondolatok: 341. p.)

Nézetem szerint az a felelősség, melyet tetteg életbe léptetni nem lehet, annyi mint semmi felelősség. (1868: Gondolatok: 379. p.)

A magyar szívós és erélyes veszély idejében, s akkor életét is kész feláldozni; de midőn a veszélyt távolnak hiszi, midőn azt még nem látja, gyakran hajlandó a tevékenységet téltelenséggel váltani fel. (1868: Gondolatok 421. p.)

Nem szeretem személyhez és személyre intézni szavaimat. Midőn törvényhozásról vagy egyes törvényről van szó, nincs párt, nincs ellenzék, hanem azon tárgynak igazsága vagy helyessége. (1869: Gondolatok 454. p.)

Véleménykülönbségek voltak, lesznek a politikában, mint általában az emberi működésnek minden terén. Nem is volna jó, ha politikai véleményekben is különbség nem volna; mert épen a véleménykülönbségek által őrlődhetik ki az igazság. Az ellentmondás teszi élesebbé az ész működését; tisztázza az eszméket, melyeknek foganatosítását az ember különben könnyen elhírtelenkedné. (1872: Gondolatok 478. p.)

Villám Judit

Az angolszász közkönyvtár létrejötte

Az 1850-es törvény születése és végrehajtása

Ferenczi Zoltán, a múlt századelő egyik legtevékenyebb hazai könyvtárpolitikus-a írta 1907-ben: „1847-ben Quincey Josiah bostoni polgármester indítványára a város elfogadta azt a javaslatot, hogy közadóból városi közkönyvtárat építsenek. Úgy jött létre ott nemcsak a világ egyik legszebb könyvtárépülete, hanem ebben a föld legnagyobb nem-tudományos, azaz közművelődési könyvtára. Ez a példa oly hatásos volt, hogy ma nincs csak kissé jelentékenyebb amerikai város sem, melynek szabad, nyilvános közkönyvtára ne volna, úgy hogy e czímen a fejenként való megadóztatás rendszerint 1-3 koronára megy, holott pl. Párizsban alig esik egy lakosra 9 fillér. (...) a közkönyvtárak ott oly számúak s könyvekkel úgy el vannak látva, hogy minden 100 lakosra 68 könyv esik s már 1903-ban csupán az 1000 kötetűnél nagyobb könyvtárakban 54,4 millió kötet volt. Csak ily köztisztület hozhatott létre ott

oly adakozót, mint Carnegie András, ki könyvtári célokra eddig mintegy 800 millió koronát áldozott Amerikában és Angliában.

Hasonlóan jártak el az angolok, a kiknél ugyanez alapelvekből kiindulva, Ewart Vilmos indítványára 1849-ben törvénnyé lett, hogy a városok közkönyvtári célokra adót vehetnek ki (Ewart-Bill). A manchesteri könyvtár volt az első 1852-ben, mely e törvénynek köszöni létrejöttét s az angolok ma körülbelül ott állanak, hol az amerikaiak és nem egy város tud könyvtárai könyveinek kiadásával, olvastatásával évenként milliónyi s még nagyobb forgalmat előidézni. E törvénynek köszönhető, hogy ma Angliában 1600 nyilvános közművelődési könyvtár van.”

Alábbiakban betekintést kínálunk ebbe a történetbe. A könyvtárosság eddigi legnagyobb paradigmaváltásának folyamatába, amikor sikerült áttörni a gyűjteménycentrikus szemléletet, s fokozatosan az olvasó felé fordulni.

Társadalmi háttér

A XIX. század hatalmas népességnövekedést eredményezett az óceán mindkét partján. Nagy-Britannia lakosság száma négyszeresére nőtt száz év alatt (elérve 1901-ben a 42 milliót), míg az Egyesült Államokban 1820–1920 közt tízszeres növekedés ment végbe (10-ről 100 millióra, ezen belül csak 1870–1916 közt 25 millió bevándorló lépett az Újvilág partjaira). Ennél is fontosabb, hogy a XIX. század közepén a brit birodalom az ipari forradalom révén a „világ műhelyének” számított: 1850-ben ipara a világtermés 30%-át mondhatta magáénak. Ötven évvel később viszont már csak 15%-át, ekkorra ugyanis Amerika mellett már a németek is eléjük kerültek.

A XIX. század harmincas éveitől széleskörű társadalmi–gazdasági–irányítási reformok alakították át a brit szigetek lakosságának életkörülményeit. Egy 1834-es törvény kiszélesítette a választójogot (a 14 milliós népességből az addigi 200 ezerről egy millióra nőtt a jogosultak száma), 1835-ben egy újabb a városi önkormányzatok szolgáltatási lehetőségeit bővítette, 1842-ben korlátozták a bányákban dolgozók munkaidejét, 1867-ben az újabb választójogi törvény már kétféleképpen adott választási részvételi lehetőséget, jelentősen nőttek a reáljövedelmek, kiszélesedett az alsó szintű állami oktatás. Mindkét angolszász országban gigantikus vasútépítkezés változtatta meg az addigi közlekedési lehetőségeket – s ez hozzájárult a társasági–egyesületi élet fellendüléséhez is.

Előzmények

Ezekben az évtizedekben született meg a „public library”: bár e jelzős szerkezet az általunk tárgyalt intézmény megnevezésére az angol nyelvű világban csak az első világháború idejére szilárdult meg.. Előtte a „free library” kifejezést használták gyakrabban. „Free”, azaz szabadon, ingyenesen használható. A helyi önkormányzat több ilyen „free” szolgáltatást biztosított polgárainak, adófizetőinek. Free parks = ingyenesen látogatható városi parkok, free roads = ingyenes utak, s főként „free schools” = ingyenes (általános) iskolák. Másrészt a publikus, nyil-

vános könyvtár kifejezés már a XVIII. században használatos volt, egyebek mellett nemzeti vagy egyetemi könyvtárak esetében is. Ilyen címmel jelent meg a cambridge-i egyetemi könyvtárról ismertetés: *Inside view of the Cambridge Public Library* (1809).

A XVII. századtól az óceán mindkét partján megjelentek a közösségi használatra szánt városi könyvtárak (Amerikában Boston, Concord, New Haven, Angliában Bristol, Leicester, Manchester, Ipswich, Norwich, Colchester, Wisbech és mások). E kezdemények mind hozzájárultak az 1850-es Public Library Act, a nyilvános (köz)könyvtári törvény megszületéséhez.

1831-ben a posta levelet hozott Henry Lord Brougham számára Ch. H. B. Kertől (1785?–1871), melyben a feladó azt javasolja közeli barátjának, a Lordkancellárnak, hogy törvényi úton kell lehetővé tenni meghatározott népességű városok számára közkönyvtárak létrehozását (*Proposal for a bill to enable Towns of a given population to raise funds for the establishment of public reading and public lending libraries*). A javaslati anyag szinte kísértetiesen azokat az elképzeléseket foglalja össze, amelyek közel két évtizeddel később a tényleges törvény lényegét képezték. Brougham és Ker is tagjai voltak a Társaság a Hasznos Ismeretek Terjesztésére elnevezésű szervezetnek, melyet a Lordkancellár alapított 1826-ban.

Pár évvel később Benjamin Haves, Lambeth város alsóházi képviselője kezdeményezte, hogy készüljön elemző összeállítás a külföldi múzeumokról és könyvtárakról. Ez 1834-ben készült el és került parlamenti terjesztésre, illetve megjelent a *Quarterly Journal of Education* 1835-ös évfolyamában.

A XIX. század húszas–harmincas éveiben a (szak)munkásképző intézetek (mechanical institute) könyvtárai terjesztették az olvasás szeretetét az ipari lakosság körében. A public library számos vezető egyénisége vélte úgy, hogy a közkönyvtár természetes feladata a szélesebb értelemben vett művelődés és oktatás vállalása a helyi lakosság igényére alapozva.

Érdeemes néhány szóval utalni a legfontosabb angliai könyvtárnak, a British Museum könyvtárának helyzetére. A húszas évekre elérte a 240 ezres gyűjteménymagyságot, könyvtárosainak száma pedig 1835-ben a 80 fős határt. Az érdeklődés olyannyira fokozódott, hogy míg 1799-ben napi 200-as látogatószám volt általános, 1830-ban az igazgató évi 100 ezer olvasóról (azaz látogatóról) tehetett jelentést, majd 1850-ben már kereken egy millió olvasó használta a könyvtárat. A könyvtár a sajtó állandó figyelmével kísértén tevékenykedett, s így került sor arra, hogy egy, a francia kiadványok hiányos beszerzését kritizáló cikk nyomán az *alsóház* vizsgálatot rendelt el. A vizsgálatot egy reprezentatív – képviselőkből, a könyvtárat felügyelő bizottság tagjaiból és szakértőkből álló – bizottság készítette el igen nagy számú érintett személyes meghallgatása nyomán. A jelentés 1836-ban került a parlament elé, ahol különösen A. Panizzi meggyőző érvei juttatták érvényre azt a következtetést, hogy a hiányosságok főként a szűkös pénzügyi keretek, a szerény létszám és az elégtelen alapterület következtében lépnek fel. A szisztematikus gyarapítás példaként szerepelt ekkor a köztudatban a *Göttingai Egyetemi Könyvtár*, mely dinasztikus ágon kapcsolódott az angol uralkodóházhoz. Panizzi 1856-ban vette át a könyvtár irányítását, s a rá következő évben készült el a máig nevezetességnek számító kerek olvasóterem a maga 450 (!) olvasói helyével és 25 ezres kézikönyvtárával. Egyébként ezen 1836-os parlamenti vizsgálódás keretében lépett színre E. Edwards, a későbbi angol közkönyvtári törvény egyik főszereplője (a British Museum

könyvtáráról kifejtett írásos véleményében szerepel egy olyan javaslat, hogy a gyűjtemény fölös példányaiból mindenki számára hozzáférhető, de nem populáris könyvtárat kell létrehozni a londoni publikum számára).

1845-ben készült el a múzeumi törvény (Museum Act), mely modellül szolgálhatott a pár évvel későbbi könyvtári jogszabály számára.

A törvény előkészítése és elfogadása

1849 júliusában a *Képviselőház* ad hoc vizsgálóbizottsága utolsó ülését tartotta. Pontos megnevezése szerint e bizottság „Nagy-Britannia és Írország nagyvárosaiban a nagyközönség számára szabadon hozzáférhető könyvtárak létesítésének és kiterjesztésének legcélravezetőbb eszközeit” volt hivatva feltárni. Az ülésre a vadonatúj – még valójában alig berendezett – Temze-parti épületben került sor. A tizenöttagú bizottság – most csak hatan vannak jelen – eddig tucatnyi ülést tartott, a jelenlét korábban is eléggé ingadozott (tízszer maradt tíz alatt a megjelentek száma). Talán csak az elnök, a Dumfriest képviselő skót radikális *Willam Ewart* (1798–1869) nem hiányzott egyszer sem. Ruhagyárostól íróig sokféle foglalkozást mutat a tagok civil mivolta. Később igazán nevezetes *B. Disraeli* (miniszterelnök 1868-ban és 1874–1880 közt) lett közülük. A bizottságot március közepén hozták létre, tagjainak nevét március 23-án hozták nyilvánosságra, s első ülésüket április 19-én tartották. Szűk három hónap jutott tehát a tizenkét korábbi ülésre. Az első – és legfontosabb – meghallgatott személy *Edward Edwards* volt, a British Museum könyvtárának munkatársa (1812–1886).

A tárgyalás formája: kérdések a meghívott szakértő(k)höz. Az első ülésen Edwards összesen 291 kérdést kapott – ezek többsége az elnök szájából hangzott el. Edwards válaszainak lényege: az angol szigeteken elégtelen a nyilvános könyvtári ellátás, ha pedig összehasonlítja a hazai helyzetet a kontinentális Európával (példái pedig a spanyoloktól a poroszokig terjedtek) vagy a tengerentúli Amerikával, akkor *jelentős lemaradást* kell megállapítania. Az ő helyzetértékelését támasztotta alá a többi meghívott: így *F. Guizot*, az emigrációba kényszerült korábbi francia miniszterelnök, a belga nagykövet, Albert herceg német származású titkára, továbbá az amerikai Yale Egyetem korábbi könyvtárosa. Edwards érvelését később többen kritizálták, mondván: az általa hozott példák esetében gyakorta komoly állami szerepvállalás állt az eredmények mögött. Az is igaz, hogy Edwards nem igazán foglalkozott az angol előfizetési kölcsönkönyvtárakkal (circulating libraries), jóllehet egyiknek maga is előfizetője volt.

A bizottsági munka írott eredménye: egy 250 oldalas jegyzőkönyv térképekkel illusztrálva, plusz függelék gyanánt egy 60 oldalas statisztikai összeállítás (utóbbi E. Edwards műve). Készült egy 12 oldalas tömörítés (report), mely a legfontosabb gondolatokat összegezte (városi adókiivetés közkönyvtár létesítésére, a bevételt nem szabad könyvvásárlásra költeni – a könyvek közadakozásból gyűljenek –, a legfontosabb egy helyiség kialakítása, ahol létrejöhet a könyvtár). Síkraszállt az anyag a központi állami támogatás mellett is (ez még száz évvel később is hiányzott). A nagyobb használat végett e városi közkönyvtárakat este is nyitva kell tartani – ehhez viszont szereljék fel a helyiséget gázvilágítással, és a könyvanyag – védelme érdekében – vasállványokra kerüljön (ekkoriban legjobban a tűztől félték).

A report meglehetősen nagy figyelmet keltett, több lapban hosszan elemezték érdemeit és gyengeségeit, a British Museumból beküldött négy, élesen kritizáló, álneves szerzői nevet – *Verificator* – viselő levelet is közölt a *The Athenaeum* (valószínűleg Panizzi sugallatára íródtak e levelek, minthogy ő eléggé hadilábon állt hajdani kollégájával, E. Edwardsszal).

Röviden szólnunk a két főszereplő életútjáról. *W. Ewart* egy liverpooli nagykereskedő fiaként látta meg a napvilágot, tanulmányait a felettebb jónévű Etonban végezte el, s bekerült az ügyvédi karba 1827-ben. De már következő évben politikai pályára lépett, több kerületnek volt képviselője, leghosszabban, 1841-től haláláig Durmfriesé. Mint radikális gondolkodású politikus egész életét a reformoknak szentelte. Fellépett a halálbüntetés ellen, szorgalmazta a tízes mértékegység bevezetését, sürgette az egyetemek megreformálását. Egyszóval: negyven éven át fáradhatatlanul küzdött a parlamentben a közállapotok javításáért.

E. Edwards Londonban született, gyermekkoráról igen kevés ismeretes. 20 éves, mikor építési kisvállalkozó apja tönkremegy. Sokat olvas, 22 évesen naponta a British Museum (BM) könyvtárában művelődik, illetve megbízásból másoknak anyagot gyűjt. 1835-ben parlamenti vizsgálat kezdődik a BM-ről, ekkor Edwards terjedelmes – éles kritikát tartalmazó – pamfletet jelentet meg. Nem méltó egy nagy néphez az intézmény működése: sem az állomány, sem a nyitvatartási idő, sem a szervezet, sem a személyzet, sem a katalógusok stb. nem kerülnek el bírálatát. Elsősorban a könyvtárat támadja, de kijut a BM más osztályainak is. Műve figyelmet kelt, s 1836 júniusában meghívják a parlamenti bizottság ülésére. 32 kérdésre adott válaszai mindenre kiterjednek a könyvtárral kapcsolatban, de különösen elégedetlen a külföldi gyarapítás hiányai miatt. Egyebek mellett javaslatot tesz, hogy létesítsenek a BM könyvtárához kapcsolódóan fiókkönyvtárakat Londonban. Ez jószerevel az első, hivatalos anyagban előforduló javaslat közkönyvtárak alapítására. Érdekes, Panizzi – a BM könyvtárának nyomtatványtárát vezeti – pozitív módon fogadta Edwards kritikáját, s levelezésük oda vezet, hogy 1839-ben a fiatalember állást kap a könyvtárban. Ekkoriban, 1837-ben találkozik a reformer politikus Ewart a fiatal könyvtárpolitikussal. 1847-ben Edwards hosszú tanulmányt közöl a *British Quarterly Review*-ben *Public Libraries in London and Paris* (Közkönyvtárak Londonban és Párizsban) címmel. 1848 márciusában a neves *Statistical Society of London* ad helyet *Európai és amerikai könyvtárak* címmel tartott előadásának. 1848-ban válaszolja fel tíz évvel későbbi művének tartalmát (*Manuel of the Economy of Libraries*), mely az 1859-ben napvilágot látó nevezetes könyvének (*Memoirs of Librarians*) második köteteként került az olvasók kezébe. Az 1849–50. évi parlamenti munka után Manchester első közkönyvtári igazgatója (elég sikertelen e minőségben). Később évekig dolgozik az oxfordi Bodley-könyvtárban. 1869-ben újabb könyvet bocsát ki *Free Town Libraries* (Ingyenes városi könyvtárak) címen. 1877-ben már nem vállalja a létrejövő Könyvtáros Egyesületben az elnökhelyettesi posztot (sü-ketség és egyéb bajok gyöttrik). Elég nagy szegénységben hunyt el 1886-ban, sírján az Egyesület jóval később – 1902-ben – gránitból készült síremléket emeltet.

W. Ewart 1850. február 14-én szerepelt a képviselőházban a törvény tervezetével. Előadása és javaslati anyaga jó fogadtatásban részesült, mégis úgy tűnt a többségnek, hogy további vizsgálódások szükségesek a – sajtóban is megjelenő – kételemek eloszlata végett. Tehát újabb ad hoc bizottsági munka, amelyre egy hónap áll rendelkezésre a második olvasat előtt. Három ülést tartott Ewart újabb bizottsága

ezen idő alatt. Vezető szakértőként változatlanul E. Edwards szerepelt. Meghívták Panizzit is, aki beszámolt számos európai (kontinentális) tanulmányútról, melyek azonban – úgy mond – semmi olyan tapasztalattal nem gazdagították, mely a British Museumban alkalmazható lett volna. Ewart igyekezett a témánál maradni, s megkérdezte a szakértőt, nem gondolja-e, hogy jó nyilvános könyvtárakra van szükség Angliában? A válasz igenlő volt. Sir John Walsh ekkor a tudományos, az oktatási és a szórakozást (amusement) szolgáló, népszerű olvasmányokról gondoskodó könyvtártípusok összefüggése iránt érdeklődött. Panizzi válasza: az utóbbi két típus funkciójának összekapcsolása célszerűnek tűnik számára. A bizottság a továbbiakban felkérte a Külügyminisztériumot újabb külföldi hivatalos könyvtárstatisztikai adatok beszerzésére. Az így kapott adalékok a második bizottsági jelentés függelékébe kerültek (*Report from the Select Committee on Public Libraries, together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix, and Index, 1850.*).

Március 13-án Ewart újra szerepelt a törvénytervezettel a képviselőház plenáris ülésén. Többen felszólaltak. Sibthorp ezredes előadta, hogy egyáltalán nem szereti az olvasást mint elfoglaltságot, majd azt ajánlotta, inkább a nemzeti ipart kellene támogatni a külföldiek ellenében (a későbbiekben a világkiállítást is ellenezte – egyáltalán sok jó témát adott a *Punch* című satirikus lap szerzőinek). Sir R. H. Inglis (Oxford University) úgy látta, hogy a közkönyvtárak nem csupán könyvelésre, hanem az előadóteremben kifejtendő „egészségtelen agitációra” lehetnek alkalmasak. Sok múlott az olyan tekintélyes képviselők véleményén, amilyenek John Bright számított. Ő azt kívánta, hogy a helyi döntés a könyvtáralapításról ne a városi testület, hanem a helyi népszavazás hatáskörébe kerüljön. Ewart megígérte az összes észrevétel gondos mérlegelését. Az első szavazás szűk többséget mutatott. Az újabb bizottsági ülésen Ewart két jelentős változtatást javasolt. Először is csupán a tízezer lakost meghaladó városok kapjanak elvi lehetőséget a közkönyvtár alapítására, másodsor: a helyi képviselőtestület a döntés meghozatala előtt kötelezően konzultáljon az adófizetőkkel. A július 30-án elrendelt harmadik plenáris szavazás meghozta a kívánt eredményt: 64 igen – 15 nem szavazat, ami elég meggyőző fölényt mutatott a törvény támogatói számára. A *Lordok Háza* vita nélkül rábólintott a tervezetre, majd az uralkodói szentesítés következett, s ezzel 1850. augusztus 14-én megszületett a **The Public Libraries Act, 1850.** (1850. évi közkönyvtári törvény).

A törvény nem különösen tartalmas. Első három – az összes közül legterjedelmesebb – szakasza szabályozza az ügyszó helyi népszavazás körülményeit. Ezt a városi közgyűlés felhatalmazása alapján a polgármester rendeli el, s akkor érvényes a közkönyvtáralapítási döntés, ha kétharmados többség támogatja a javaslatot. Ha ennyit nem érnek el, akkor két évig tilos újra népszavazást tartani a témában. Ha viszont érvényes döntés született, akkor a városi vezetés jogosult telket vagy épületet bérelni, illetőleg vásárolni, hogy ott közkönyvtárat és/vagy tudományos és művészeti múzeumot létesítsen. Meglévő épület is bővíthető, a költségek közt szerepelhet a megfelelő világítás és fűtés kialakítása, beépítendő berendezési tárgyak beszerzése, továbbá alkalmazható fizetett szakalkalmazott vagy segédszemélyzet. Ha hitelt vesznek fel e célokra, akkor a kincstár jóváhagyásával tehetik. Az ingatlan megszerzése vagy ajándékkönyvek állományba vétele kapcsán nem merül fel adózási kötelezettség. A közkönyvtár létesítését célzó vagyonadó egy

fontra vetítve fél penny lehet. A száz évvel későbbi krónikás, *W. A. Munford* értékelése: a hegyek vajúdtak és egereket szültek. Mai olvasatunk ez lehet: elég „életszagú”, csöppet sem elméleti a törvény (inkább hasonlít egy eljárásjogi szövegre).

A törvény (vontatott) végrehajtása és (elkerülhetetlen) módosításai

Nem csoda, hogy nem volt különösebb „forgalom” a törvény végrehajtása körül. A tehetősebb, középosztályi szinten élő városokban megelégedtek a létező – különféle típusú – kölcsönkönyvtárak működésével. A munkásvárosok közönsége esetleg azt számolgatta, mekkora összeg is kerekedhet a félpennys vagyonadóból. A kelet-angliai *Norwich* városáé az érdem, hogy elsőként alkalmazta az új törvényt, s már 1850. szeptember 27-én sor került a szavazásra, melyen 150 szavazat esett a könyvtáralapítási javaslatra s csupán hét ellene. Ám hiába a gyors siker, maga a szolgáltatás csak 1857-ben valósult meg *Norwich*ban.

A folytatás: *Brighton* még 1850-ben, majd *Winchester* 1851-ben, *Bolton*, *Ipswich*, *Manchester* és *Oxford* 1852-ben (és *Liverpool* egy másik törvény alapján) egypennys vagyonadóra szánta el magát.

Érdeemes *Manchesternél* megállni, ahol 1852-ben fel is avatták az új intézményt, s ahogy illik, ünnepi szónoklatok fogalmazták meg a legfontosabb gondolatokat. Hallgassunk bele az akkori hangokba. *B. Lytton* azt fejtegette, hogy „a tanulás korántsem ér véget az iskola befejeztével. A művelődés helyesen értelmezve az egész élet munkáját átfogja, s a könyvtárak nyújtják az ember folyamatos növekedéséhez az osztálytermeket.”. *Ch. Dickens* szerint az új szolgáltatás „hatalmas szabad iskola, mely hívogatja a legegyszerűbb munkásembert is, hogy legyen tanulóvá” falai közt. *W. Thackeray* úgy fogalmazott, hogy a könyvtár „felbecsülhetetlen előnyökkel jár legszegényebb embertársaink számára” is.

Feltűnő, hogy az első időkben erőteljesen hangsúlyozták a munkások, általában a szegények különleges lehetőségeit a közkönyvtár alapítása kapcsán. A következő évtizedekben e megközelítés visszaszorult, s meghatározó vált az általános, mindenki számára jelentős előnyök hangsúlyozása. A *Cambridge-i* közkönyvtári bizottság 1861–1862-es jelentése szerint a „lakosság minden rétege kezdi felfogni előnyeit” („all classes of the inhabitants are beginning to recognize the advantages”). Ez akkor is fontos, ha a tények esetleg nem pontosan ezt mutatják: *Cambridge* közkönyvtára 1870-ben 710 új olvasót üdvözölhetett, s a foglalkozási kimutatás szerint maximum száz sorolható nem munkás kategóriába. Mindenesetre érdemes említeni *E. Edwards* távlatos megfogalmazását: „semmiképp nem „szakkönyvtárak” vagy »szatócskönyvtárak« vagy »munkáskönyvtárak« jöjjenek létre, hanem VÁROSI KÖNYVTÁRAK („They must be no sense »Professional libraries«, or »Tradesmans libraries« or »Working Mens libraries« but TOWN LIBRARIES”). Ezért „végül is olyan összeállítást tartalmazzanak helyes eloszlásban, hogy legyenek könyvek mind a kevésbé képzettek, mind a félig-meddig iskolázottak, mind pedig azok számára, akik valamilyen komoly tanulmányokat folytatnak”. A ’80-as évek utáni közkönyvtári mozgalom legtekintélyesebb hangadója, a könyvkiadó *Th. Greenwood* (1851–1908) sok kiadást megért *Free public*

libraries (Ingyenes közkönyvtárak) című művének első kiadásában (1886.) a következő gondolatmenet olvasható: „a közkönyvtárak használata sokszínű képet nyújt (...) nem csupán azt az előnyt biztosítja az adófizetőnek, hogy könyvet kölcsönözhet, hanem bármely tájékozódási kérdésével felkeresheti a referenz részleget, s ott érdeklődésének megfelelő anyagokat kaphat”. A könyvtári adományairól híres *Passmore Edwards* a könyvtárat a szociális reformokkal kapcsolatos programjának részeként fogta fel. Megfogalmazása szerint a közkönyvtár „sokoldalú intézmény, mely egyeseket szórakoztat, másokat művel, s közvetlen mindenki javára szolgál” („a many-sided institution, contributing to the recreation of some, the education of others and the benefit of all”, 1895.).

1853-ban következett Blackburn, Sheffield és Cambridge. 1854-ben egy város sem jelentkezett. Ezen év márciusában a *The Times* úgy értékelte a helyzetet, hogy Ewart törvénye sikertelen marad. Edwards, ekkor már manchesteri közkönyvtári vezető, azt írja patrónusának (angolos humorral), hogy nem a *The Times* (szó szerint: idők), hanem az Idő fog az ügy képviselőinek igazságot szolgáltatni. Közben 1853-ban kiterjesztő törvény született: már nemcsak Angliában és Walesben, hanem *Skóciában és Írországbán* is érvényes az 1850. évi közkönyvtári törvény (egyben itt már egy pennys vagyonadót engedélyeztek). Ewart nem mondott le a sikerről: az *Athenaeum* című lap ugyancsak 1854 márciusában arról számolt be, hogy a politikus módosító javaslattal kíván előállni.

1854 decemberében a törvényjavaslatot hivatalosan is regisztrálták. Az első évek tapasztalatai nyomán bizonyos volt az ügy hívei számára, hogy két változtatás elkerülhetetlen. Oldani kell a félpennys korlátot, hisz ennyiből szinte lehetetlen működésképes intézményt létesíteni. Meg kell szüntetni a könyvvásárlásra vonatkozó tiltást, ez a másik nélkülözhetetlen lépés. Az 1855-ös két vonatkozó törvény megemelte a kivethető vagyonadó szintjét egy pennyre (egy-egy fontra számítva) – ez azután egészen 1919-ig érvényes volt! –, továbbá kiterjesztette azokra a városokra és egyéb településekre is, amelyek népessége az *ötezres* határt elérte. A könyvtári adóból következő bevételt ezentúl „könyvek, újságok, térképek és tudományos vagy művészeti tárgyak vásárlására vagy azok költetésére” is szabad volt felhasználni. A fizetéses alkalmazottakat viszont el is lehet bocsátani. A kétharmados pozitív arány kötelme elesett a népszavazás viszonylatában. Az 1855-ös törvényt az uralkodó *1855. július 30-án* szentesítette.

A törvény bevezetése továbbra sem gyorsult fel. *1850-től* összesen *1859-ig 21* településen került sor megfelelő döntésre. Nem szabad elfelejteni, hogy a krími háború erősen elvonta a figyelmet a belső gondokról és tervokről. W. A. Munford gátló okként említi egy 1861-es törvényt is, mely a szándékos károkozás bünesetei közt – a 39. szakaszban – előírta, hogy a könyvtár vagy múzeum könyveiben és tárgyaiban elkövetett rongálásért féléves börtönt lehet kiszabni (ez Anglia és Wales mellett rögtön Írországra is kiterjedt, majd az 1866-os kiegészítéssel már Skóciára is). *1869-ig* mindössze *35 város* döntött közkönyvtár létesítéséről.

A közkönyvtár helyi irányítása és személyzete

Az 1835-ös városi törvény szellemében az egyes kérdések irányítására bizottságokat hozhattak létre. *H. J. Laski* a törvény századik évfordulóján, 1935-ben, úgy

vélekedett, hogy a városi képviselő-testület által létrehozott (szak)bizottságok munkáján múltott nagyrészt a város működőképessége. Az 1850-es Public Libraries Act az 1835-ös törvény szellemében járt el, mikor kimondta, hogy a helyi könyvtár felügyelete a megfelelő irányítóbizottság (Committee of Management) kezébe kerüljön. E bizottságban nem okvetlenül, nem kizárólag a képviselőtestület tagjai kaphattak szerepet. (Csak az 1933-as törvény írt elő arányt, miszerint a külső tagok részesedése nem haladhatja meg az egyharmadot). Ezért a külső tagok beválasztása sokban hozzájárult a könyvtári ügyek eredményesebb viteléhez. Már *E. Edwards* is megelégedte, hogy a városokban sok olyan embert találnak majd e tisztségre, aki valamilyen okból nem lehetett tanácstag, ám felkészültsége segítheti a könyvtár irányítását. *Th. Greenwood* is komoly nyereségnek tartotta a „külsős” bizottsági tagokat, de érzékelte azt is, hogy az eltérő foglalkozások és érdekeltségek miatt a bizottsági tagok közt keletkezhetnek feszültségek is.

A könyvtári bizottság létszáma eléggé változó volt, a skála két szélén nyolcas, illetve harminchármas létszám található. Többnyire azonban a 15 fős (plusz-mínusz három-négy) nagyságrend mondható tipikusnak. Manchesterben 1894-ben 15 fővel működött, Liverpoolban négy tanácstag és 15 kívülről választott tag (összesen tehát 19) képezte a bizottságot, Sheffieldben 12 tanácstag és öt külsős (17). Folkstone mutatott nagy létszámot (33), Cambridge-ben tíz-tíz tanácstag és kooptált alkotta a bizottságot, Bradfordban megelégedtek nyolc tanácstaggal. Belfastban 1889-ben 14, 1913-ban 26, 1948-ban 21 tagból állt a bizottság.

A bizottság működési módjában és feladatvállalásában – bizonyos leegyszerűsítéssel – két típust lehet felfedezni. Az egyik a folyamatos intézményirányítás részleteit is magára vállalta – gyarapítási döntésektől a személyzetet érintőig –, míg a másik inkább „stratégiai” partnere volt a könyvtár vezetőjének. Az idő múlásával, a könyvtári tevékenység szakmai jellegének bonyolultabbá válásával és a jól képzett könyvtárigazgatók mind magabiztosabb működésével párhuzamosan e második típus felé történt elmozdulás. Nem túl gyorsan, mivel az egypennys adókivetési korlátozás olyan alacsony pénzügyi alapot eredményezett sokhelyütt, hogy a felügyelő bizottság jónak látta saját hatáskörben eldönteni a felhasználás sok részletét (ideértve a gyarapítást is). Ez a helyi döntési jelleg azért is felszínen maradt, mert a *közkönyvtár egészen a második világháború idejéig nem részesült központi kormányzati támogatásban*, következésképp nem is érvényesültek országos könyvtárpolitikai szándékok. Ismeretes, hogy *csak az 1964-es törvény tette kötelező jellegűvé egyáltalán a közkönyvtári szolgáltatást minden önkormányzat számára* – addig ez tényleg a helyi szándékokon és erőviszonyokon múltott. Végso soron a bizottság közvetítő funkciót játszott a könyvtárvezetés és az önkormányzat közt, vállalva akár a „kijáró”, a könyvtár érdekében lobbizó szerepét is.

A kaddeti évtizedek könyvtári személyzete a legváltozatosabb háttérrel rendelkezett. *J. Pink*, aki 22 évesen lett a cambridge-i közkönyvtár felelőse, előtte könyvkereskedő-segédként dolgozott (nyugdíjas postakocsis vetélytársát előzve meg a pályázaton). A későbbiekben sem sok esély mutatkozott a magasabb képzettségűek nagyobb számú bevonására, hisz a pénzügyi háttér ezt nem engedte meg. A könyvtári keresetek eléggé széles sávban ingadoztak. Az olyan tehetős nagyváros, mint Manchester, évi 200 fontot fizetett *E. Edwards*nak (a cambridge-i egyetemi könyvtár vezetője ugyanekkor évi 210-et kapott), Liverpool, a másik úttörő szerepű város már csak a felét, 100 fontot adott könyvtárosának. A századfordulón

lesz lassan elfogadottá, hogy egy könyvtári vezető az iskolaigazgató jövedelméhez hasonló javadalmazásban részesüljön. A századfordulótól válik a nők alkalmazása is – beosztott könyvtárosként – bevett szokássá. A század elején egyébként a heti munkaidő még elérhette a 60 órát, bár az átlag inkább a 48-hoz közelített.

A könyvtári szervezés szintén eléggé színes képet mutatott, hisz nem volt eleinte képzés. Sokat merítettek a korábbi kölcsönkönyvtárak illetve a könyvesboltok gyakorlatából. E. Edwards 1859-es könyvének (*Memoirs of libraries*) második kötete voltaképp egy kézikönyv műfajában íródott, olyan információkat tartalmazva, mint a könyvbeszerzések lehetséges módjai és forrásai, a könyvtárpépület tervezése és berendezése, a katalogizálás vagy osztályozás módszerei. Egyébként a modern idők könyvtári feldolgozási módszereinek olyan összefoglalásai, mint M. Dewey tizedes osztályozása (1876) vagy az angol Könyvtári Egyesület címléírási szabályzatának első tervezete (1880) csak a közkönyvtári mozgalom későbbi időszakában láttak napvilágot. A könyvtárszervezési ismeretek fokozatos bővülését és elmélyülését jól illusztrálja a Th. Greenwood-féle Free public library többszöri megjelentetése 1886-tól kezdődően, illetőleg a James Duff Brown-féle Manual of library economy (A könyvtárszervezés kézikönyve), mely első ízben 1903-ban látott napvilágot, hogy aztán – átdolgozásokkal – fél évszázadon át szinte napi olvasmányként legyen nélkülözhetetlen.

A könyvtárosok rendszeres, szervezett felkészítése a nyolcvanas években kezdődött. Az 1880-as edinburgh-i éves egyesületi konferencia felkérte az egyesület vezetését, hogy a könyvtári alkalmazottak számára dolgozza ki a szakmai felkészítés és vizsgáztatás rendjét. A vezetés szakbizottságra bízta a döntés előkészítését: a bizottság pedig kifejezetten kívánatosnak tartotta, hogy az Egyesület maga határozza meg a jelentkezők vizsgáztatási módját és a bizonyítvány kiállítási rendjét. Az alkalmazáshoz szükséges alapvizsga témái: számtan, angol nyelv és fogalmazás, történelem, földrajz és irodalom.

A magasabb szintű bizonyítvány elnyeréséhez valamilyen európai nyelvből is vizsgát írtak elő. A gyakorlati bevezetésre végül csak 1885-ben került sor Londonban és Nottinghamban. A bibliográfia és osztályozás tárgyból a legfontosabb bibliográfiai tájékoztató kiadványokat és a legismertebb nyomtatott könyvtári katalógusokat kellett jellemezni, míg könyvtárvezetésből az újságokkal és folyóiratokkal való ellátást, a tűz elleni védekezést, az állomány nyilvántartását és a könyvtáros–olvasó kapcsolatot kellett fejtegetni. A felsőfokú vizsgára ritkán került sor, tizenkét év alatt tucatnyian ha vállalkoztak rá. Az Egyesület eleinte csupán a vizsgáztatást vállalta, magát a képzést jóval később indította el. A kilencvenes években került sor többször néhány napos nyári tanfolyam szervezésére. Felsőoktatási intézményben először a Londoni Közgazdaságtudományi Egyetemen (*London School of Economics*) tartottak könyvtári szakelőadásokat 1902–1917 közt. 1908-ban a manchesteri városi könyvtári bizottság fizetett elsőként a helyi műszaki főiskolának, hogy könyvtárszervezési előadásokat indítsanak.

Hivatásos felsőoktatási könyvtártudományi intézet létesítését – a Carnegie-alapítvány támogatását élvezve – a London University College keretében határozták el 1919 végén. A nappali tagozatos hallgató itt egy évet, míg a levelezők kettő-öt évet voltak kötelesek tanulni. Minden könyvtártípusra felkészítették a hallgatókat, érdekes azonban, hogy a végzetek kevésbé a városi, inkább az 1919-es törvény nyomán létrehozott megyei könyvtárakba igyekeztek.

Egészen a második világháború végéig a londoni tanszék maradt az egyetlen főhivatású felsőoktatási képzőhely. Ekkor viszont hirtelen számos új intézmény létesült (Glasgow, másik londoni, Brighton, Leeds, Loughborough, Manchester, Newcastle) – nem utolsósorban azért, hogy a hazatért leszerelt katonákat befogadják.

Könyvtári állományok és épületek

Az első könyvtárak állománya ajándékokból tevődött ki (jobb esetben pénzzadományból vásárolhattak könyveket). Jó esetnek számított, ha a pénzzadományból egy értékes magángyűjteményre tehettek szert (Manchester például egy 18 ezer kötetes magánkönyvtárat tudott megvásárolni). Sok gondot okozott a könyvek fizikai állapota, illetve elhasználódása. E. Edwards azt írta, hogy átlagosan minden könyvet két évente le kell(ene) cserélni, illetve újrakötetni (de új kötést csak egyszer lehet végezni), mert ötven kölcsönzés nyomán a könyv már elnyűvődik. A kor sajátossága, hogy a gondok közepette mégis dinamikusan nőttek az állományok. A sokat emlegetett Manchester állománya 1875-ben 135 ezer kötetre, szűk tíz év múlva már 172 ezerre rúgott.

Cambridge: 1864/65: 11 ezer kötet, 1904/05: 52 ezer kötet, 1933/34: 77 ezer.

Belfast: 1888: 14 ezer, 1918/19: 110 ezer, 1948/49: 240 ezer kötet.

Edinburgh: 1893: 78 ezer, 1945: 608 ezer kötet.

Egész Nagy-Britannia és Észak-Írország közkönyvtárainak összesítő adatai:

1878-ban 1,5 millió kötetes állomány (körülbelül 60:40 arányban kölcsönözhető, illetve olvasótermi anyag),

1911-ben 11 millió.

A nagyobb városokban a komolyabb gyűjtemények létrehozása a XIX. század utolsó évtizedeiben indult meg, másutt viszont csak az 1919-es törvény pénzügyi korlátot bontó hatására jött el ennek ideje. Amint növekedtek a gyűjtemények, logikusan felmerült a kooperáció gondolata és lehetősége.

Gyűjteményi profilok kialakítása és könyvtárközi kölcsönzés egymást közt: ez volt a két fő irány. Az első könyvtárközi kölcsönzési javaslat Angliában *dr. E. A. Bond* könyvtárigazgató (British Museum, 1886) nevéhez kapcsolható.

Az állományok összetételére vonatkozóan is vannak különböző időszakokból felmérések és/vagy becslések. Ezek értelmezését megnehezíti, hogy pl. az 1877-es parlament jelentéshez kapcsolódó adatsor és a J. D. Brown által 1907-ben adott számok nem teljesen ugyanazon ismeretágakat említik. Így hozzávetőleges értékkel azt lehet mondani, hogy a hetvenes években a szakirodalom (természet- és társadalomtudományok, hasznos ismeretek, művészetek stb.) mintegy 17%-os arányt képviselt a jobb közkönyvtárakban (más szóval: körülbelül minden hatodik könyv volt ide sorolható), míg 1907-ben az arány megközelítette a 30%-ot. Az ifjúsági és (felnőtt) szépirodalom aránya a két időszakban 17, illetve 20%. A korszak olvasási sajátosságaihoz sorolható, hogy a történelem, földrajz és az életrajzok együttes ará-

nya megközelítette az egynegyedes határt (23–24% mindkét időpontban). Feltételezhető, hogy mind a történelem, mind pedig a földrajz esetében inkább az olvasmányos műfajok (királyok története, útleírások stb.) domináltak.

A gyűjteményfejlesztési kooperáció is fokozatosan terjedt. Kialakultak olyan gyűjtési profilok, amelyek állandósultak. Például Birmingham Shakespeare-gyűjteményt fejlesztett, Dover Dickens-gyűjteményt, Sheffield az acélgyártás témáját választotta, Carlisle a filatéliát.

A legtöbb brit közkönyvtár „átmeneti” helyen kezdte működését, ez az átmenet azonban nemegyszer évtizedekig tartott. Az átmeneti jelleg azt jelentette, hogy valami más célra készült építményt jelöltek ki a könyvtár számára (régí városháza, egyesületi tanácsterem stb.). Az sem volt jó megoldás, ha új épület beruházására szánta el magát a magisztrátus: Norwichban például az új épület olyan sokba került, hogy az adósság kifizetése jócskán elhúzódott, s addig a könyvtár gyakorlatilag a szép épületben vegetált, mert másra, mint a törlesztésre nem maradt pénz. A hetvenes–nyolcvanas évek végén kezdődik egy nagyobb építési hullám. Blackburn – 1874, Wigan – 1877, Newcastle – 1884, Middlesbrough és Swansea – 1887, Belfast, Folkestone, Fulham és Lambeth – 1888, Doncaster – 1889, Preston, Edinburgh – 1890. Gyakran az épület valamilyen historizáló stílusban hivatkozott. Alloa-ban gótikus, Leicesterben és sok más helyütt reneszánsz, Paisley-ben görög ion stílus stb. jellemezte a könyvtárépületet.

Ahogy növekedett a könyvtári vezetők szakmai tudása és tekintélye, egyre inkább képesek voltak az építésszel konstruktív együttműködést kialakítani. A XX. század harmincas éveiben született számos olyan közkönyvtári épület, mely az esztétikai atraktivitást szerencsésen ötvözte a könyvtári funkcionalitással. A legszebb példa Manchester 1934-ben V. György király által felavatott hatalmas épülete, mely a berendezésével együtt 600 ezer fontba került.

A szolgáltatások fejlődése, olvasók és könyvtárhasználók

Manchesterben 1878-tól megjelennek – igaz, csak fiókkönyvtári épületekben – a fiúknak szóló olvasótermek.

A nyolcvanas évek második felétől tipikus volt, hogy a hölgyeknek külön olvasóterem állt rendelkezésre. Liverpoolban a diákoknak rendeztek be saját olvasótermet. Jellegzetesnek mondható az első időktől az a szerkezet, hogy külön kölcsönző állományok és külön – elég jelentős – „reference”, azaz helybenolvasásra szánt állományok jöttek létre. E. Edwards Manchesterben az első gyarapítási összegekből 21 ezres állományt tudott létrehozni, ebből 16 ezer került olvasóterembe, s a többit szánta kölcsönzésre. Az olvasóterem hat napon át napi 11 órán át tartott nyitva (10–21-ig), míg a kölcsönző szombaton nyolc, a többi munkanapon pedig öt óra hosszát. Az első évek nyomán az olvasótermi állomány tovább nőtt 22 ezer kötetnyire, s ebből az éves igénybevétel 66 ezer kötetet tett ki, míg a kölcsönzőben az ötezres állomány megduplázódott, s ebből 80 ezer kölcsönzést teljesítettek (a teljes lakosság ekkor mintegy 300 ezret számlált). Edwards vezetőként került sor két fiókkönyvtár létesítésére is. A gyűjteményfejlesztésben Edwards kezdetől kiemelt néhány prioritást: a többi tudományterületnél lényegesen gazdagabban igyekeztek gyűjteni a történelmet, a politikai és kereskedelmi téma-

köröket, mindezen tekintetben különösen a helyismereti tartalom vonzotta érdeklődésüket. E megnevezett tematika tette ki az alapgyűjteménynek kb. a felét.

E konkrét példa alapján megrajzolható az angol városi közkönyvtár *szolgáltatási modellje*:

- erős, tematikailag strukturált szakirodalmi gyűjtemény helybenhasználatra, s erre alapozott tájékoztatási tevékenység;
- ennél szerényebb, bár mennyiségileg gyorsan fejlődő kölcsönzési állomány;
- fiókkönyvtárak létesítése a jobb elérhetőség végett;
- a széles értelemben vett helyismeret figyelmes gondozása;
- szakosított olvasótermek a nyolcvanas évektől, előadótermek a közművelődési–művészeti érdeklődés kielégítésére.

Sheffield fordított arányaival – 1886-ban csak (!) 11 ezer kötet volt a központi olvasóteremben, 30 ezer a központi könyvtár kölcsönzési osztályán s további 40 ezer a fiókkönyvtárakban – eléggé negatív megítélésben részesült.

Oxford-ban a közkönyvtárat a régi városháza épületében helyezték el az első könyvtárvezető (B. H. Blackwell, a neves könyvkiadó cég alapítójának apja) vezetésével, s már az első két évben 235 ezer látogatót regisztrálhattak. A nagy olvasóteremben egyebek mellett tíz londoni lapot lehetett olvasni.

A *Cambridge*-i városi könyvtárat – olvasótermet – 1855-ben nyitották meg, majd 1858-ban sor került a kölcsönző megnyitására is. 1861–62-ben építettek könyvtári célra épületet, s ekkortól különítettek el pár száz kötetet a gyermekolvasók számára (ez az egyik legkorábbi ilyen adat). Különleges adat, hogy a könyvtár vezetését egy 22 éves könyvkereskedelmi segédre, John Pinkre bízta, aki azután haláláig, összesen 51 éven át szolgálta az olvasó közösséget.

Az akkori városi könyvtár kívánatos – bár korántsem általános – részeként előadóterem is szerepelt. A hosszú esti nyitva tartáshoz igazodva jelentős kérdés-ként kezelték a fűtés és világítás biztonságos – tűz ellen védő – megoldását.

A kezdeti évtizedekben a *fiókkönyvtárak* igen lassan terjedtek. Még 1886-ban is alig volt száz az egész országban – s ennek negyede *Leeds*-ben. Az egyszerű fiókkönyvtárban is volt a kölcsönző mellett olvasóterem. A jobbak esetében ez kiegészült hírlapolvasóval és a hölgyek olvasótermével.

Néhány városi könyvtár (*Bristol*, *Norwich*, *Newcastle upon Tyne* stb.) a nagy múltú régi városi könyvtár állományára építhetett, míg mások esetében gyakorlatilag nulláról indult a gyűjtés. Az új anyag gyarapodásához hozzájárult a kormányhivatalok kiadványainak terjesztése is: 1875-ben már csaknem 300 helyre postáztak kisebb-nagyobb összeállításokat.

A gyermek- és ifjúsági anyag lassan növekedett, minthogy eleinte az angol könyvtárak a 14 éves korhatárhoz ragaszkodtak. *Birmingham* már a hatvanas évek elejétől minden fiókkönyvtárban biztosított ifjúsági olvasmányt, s fogadta is a gyermekeket, így nem meglepő, hogy 1875-ben majd minden negyedik kölcsönző 14 éves vagy annál fiatalabb volt. *Cambridge*-ben a könyvtári felügyelő bizottság csak úgy engedélyezte J. Pink számára külön ifjúsági részleg felállítását, ha ezt kizárólag önkéntes adományokból gondozzák és fejlesztik. *Nottingham* nyitotta meg elsőként 1882-ben az önálló épületben elhelyezett Fiú- és Leánykönyvtárat (*Library for Boys and Girls*), a pénzt viszont e célra a milliomos S. Morley adta (500 font). Itt már 7–14 év közti gyerekeket is fogadtak.

A vakok könyvtári ellátását 1857-ben Liverpoolban kezdték el, 1863-ban Manchester követte (ekkor még a Moon-típusú írás dívott, a Braille-írás csak a Vakok Szövetsége (British and Foreign Blind Association) 1868-as alapítása után terjedt el a szigetországban.

Az 1850-es törvény végrehajtásáról évtizedekig készültek összefoglaló jelentések a parlament számára. Ezek némelyike gazdag adalékot nyújt a könyvtárhasználókról. Az 1876-os és 1877-es évekről szóló sok részletet elárul az olvasók foglalkozásáról (a kölcsönzések elemzésével 37 városból). Általánosságban elmondható, hogy jóllehet az alapítási időszakban sokat beszéltek a munkások olvasási támogatásáról a könyvtár révén, ez a konkrét adatokból egyáltalán nem így rajzolódik ki. Lényegében minden foglalkozás és minden nemzedék megjelenik olvasóként. Manchesterben a nevezett években 32 ezer olvasót számláltak, közülük 216 a gyári munkás, öten szemüveget készítettek, 86 könyvelő volt, 111 építész, hat könyvtáros, 13-an bőrruhákat szabtak stb.

Néhány életkori adat: Blackburn kölcsönzőjében a 14–20 évesek 45%-ot tettek ki, a 20–25 évesek további 17%-ot, Birminghamben a kölcsönzőben 14 év alatti 23%, 14–20 év közti 40%, 21–25 év közötti 13%; az olvasóteremben 14–20 éves 32%, 21–25 éves 18%.

A Könyvtáros Egyesület 1894-es konferenciáján hangzott el egy elemzés Belfast közkönyvtári olvasóközönségéről. G. H. Elliott megállapította, hogy számarányukat tekintve a hivatalnoki és értelmiségi rétegek vezetnek, tehát korántsem valamiféle „munkáskönyvtár” az intézmény. A második legnagyobb csoport a mindenféle korosztályú tanuló *iffúság*. Az értelmiségiek közül a jogászok és az orvosok használják intenzíven a könyvtárat. Az 1892/93-as év során összesen 7152 kölcsönző használta a könyvtárat, csaknem fele részük 14–20 év közötti, s további egynegyedet a 20–30 közöttiek tesznek ki.

J. D. Brown 1907-es adatai szerint jelentősen nőtt a *női olvasók* aránya, s elérte a kétötödös szintet. Az olvasói érdeklődés arányait az olvasmányszerkezettel lehet jellemezni.

Tematikai arányok (%)
néhány nagyvárosi könyvtár kölcsönzési számaiban (1894)

Szakterület	Birmingham	Liverpool	Manchester
Prózai művek	64,2	80	78,5
Természettudományok	7,7	7	5,2
Történelem, útleírás, életrajz	6,1	5	5,7
Vegyes irodalom	3,9	5	9
Teológia, vallás	1,7	1,3	1,1

Jóllehet az adatsor nem tesz ki – Manchester kivételével – 100%-ot, mégis elég világosak a nagyságrendek. A prózai szépirodalom vezető szerepe mindenütt vitathatatlan. Tegyük hozzá, ezek kiemelt nagyvárosok – másutt, kisebb településeken valószínűleg még meghatározóbb a fikció aránya. Elég meglepőnek tűnik a történelem és életrajz csoportjának alacsony részesedése – főleg ha az állományi arányokra

visszaulunk. Hasonlóképp szembeűnő a vallási anyag szinte jelentéktelen aránya: itt arra kell gondolni, hogy a lakosság a Bibliával saját könyvtárában is rendelkezett, más vallási olvasmányt pedig nyújthattak a helyi egyházi szervezetek is.

J. D. Brown különösen érdekes táblázatot ad a kölcsönzés és a helybenhasználat tematikai arányairól (%).

Szakterület	Kölcsönzés	Olasóterem	Együtt
Szépirodalom: próza	64	0,35	4
Ifjúsági irodalom	15,6	–	15
Természettudomány, művészet	6,2	20,4	8
Történelem, életrajz	6,1	34,4	10
Vallás	1,6	6,3	2
Költészet	0,9	4,7	1
Társadalomtudomány	0,6	4,9	1
Újságok	2,5	14,9	5
Általános, vegyes	2,5	14,3	4

A táblázatból szépen kirajzolódik a két fő használati terület eltérő funkciója (pl. újságok helybenolvasása, az olvasótermi kézikönyvtárban található történeti művek olvasása stb.).

Közkönyvtári adományok/adományozók

Carnegie és könyvtárai

A közkönyvtár nagy-britanniai térhódítása szinte elképzelhetetlen a nagy számú adományozó támogatása nélkül. A legismertebb-legtekintélyesebb bizonyára *A. Carnegie* – róla alább részletesen szólunk.

1880 előtt nem találkozni túl számos példával. 1862-ben *Cambridge*-ben gyűjtést szerveztek könyvtári építkezés céljára. 1875-ben *Dundee*-ben a sörfőzőjéről nevezetes, egyébként pedig már parlamenti tag *Michael Th. Bass* adományozott városának nyolcezer fontot. *Salford* városának korábbi polgármestere, *E. R. Langworthy* harminc év alatt összesen 15 ezer fontot adott, majd 1897-ben *Sir Percival Heywood* egy fiókkönyvtár kialakítását támogatta kettőezer fonttal.

Az 1880 utáni adományozók neve szinte felsorolhatatlan, olyan sokan vannak. *Cork*-ban is egy sörfőző tűnt ki adományával (25 ezer font). *Lambeth* több forrásból 1888 és 1893 között összesen 60 ezret kapott.

Edinburgh, *Glasgow* és *Liverpool* mutatják a legnevezetesebb példákat a könyvtári adományozásra. *Edinburgh*-ban több család adott át jelentős könyvgyűjteményt, míg a *Th. Nelson* tröszt könyvtáráépületet emeltetett. *Glasgow* csaknem 70 ezret kapott a dohánygyáros *S. Mitchell*től, háromezer kötetet és 11 ezer fontot *J. Moirt*től, aki teában utazott, ötezer kötetet és 21 ezer fontot *R. Jeffrey*-től, 27 ezret *Isabella Eldert*től. *Liverpool* egy-egy tekintélyes fiókkönyvtári épületet köszönhet *Sir William Brown*nak illetve *Hugh F. Hornby*nak.

Minden idők legnagyobb könyvtártámogatójának nevezhetjük a skót származású *Andrew Carnegie*-t (1835–1919). A skóciai Dunfermline-ben született, apja tákács volt. A fiú 12 éves volt, mikor a család elindult Amerikába szerencsét próbálni, s a pennsylvaniai Allegheny City-ben telepedett le (ez ma Pittsburgh része). Később önéletrajzában megemlékezik arról, milyen hatással volt gyermekkori szellemi fejlődésére J. Anderson ezredes itteni magánkönyvtárának használata. A törekvő fiúk és lányok előrelépését leghatékonyabban egy mindenki számára hozzáférhető könyvtár létesítése szolgálhatja – írta erről későbbi művében. Több próbálkozás után távírásznak tanult, s mint ilyen állást kapott 1853-ban a vasútnál. A polgárháborúban is ilyen minőségben szolgált az unionista seregnél. Keresetét részvényekbe fektette, s később Európában is megpróbálkozott részvényárusítással. Ekkor ismerete fel az acél fokozódó szerepét. Pittsburgh mellett létesítette társaival az akkori idők legmodernebb acélművét. A hetvenes évek második felének gazdasági válsága közepette is volt mersze továbbfejleszteni és terjeszkedni. A nyolcvanas évek már a siker időszakát jelentették, s Carnegie nyeresége dollármilliókkal volt mérhető. Mikor 1901-ben visszavonult a gazdasági életből, s gyárait eladta a Morgan bankháznak, a világ leggazdagabb emberének tartották – mintegy 500 millióra becsülve vagyonát.

Carnegie vagyonának javát (legalább 350 millió dollárt) jótékonyági célokra fordította. Voltaképp nem kedvelte a jótékonytságot, véleménye szerint a helyes irányt az jelenti, hogy a rászorulóknak meg kell adni annyit segítséget, hogy maguk segíthessenek gondjaikon. Egészségügyi és művészeti (Carnegie Hall koncertterem New Yorkban) támogatásai mellett több kontinensen legalább harmadfélezer közkönyvtár létrejöttéhez járult hozzá. Ezek nagyobbik fele (közel 1700 könyvtár) új hazájában, az Egyesült Államokban létesült. Első könyvtáralapítása azonban szülővároskáját gazdagította 1881-ben. Legnagyobb összegű – 5 millió dollárt meghaladó – támogatásával a New York Public Library új épületéhez járult hozzá a századfordulón. Összesen 56 millióra dollárra tehető a 2509 közkönyvtár megteremtését célzó támogatása.

Amerikán kívül Nagy-Britannia, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Afrika és más angol nyelvű országok is részesültek adományaiból. Ezen kívül legalább száz egyetemi és főiskolai könyvtárpépület megszületését is finanszírozta. A támogatások különösen a tízes években váltak rendszeressé, mikor az ügyintézés Carnegie skót titkára, James Bertram kezében összpontosult.

Carnegie módszere amilyen egyszerű, olyan célravezető is volt. A leendő könyvtár épületének megvalósítási költségét magára vállalta azzal a feltétellel, hogy a kedvezményezett város közössége kötelezi magát a kellő gyarapítási keret és főhivatású könyvtáros alkalmazását szolgáló keret biztosítására. Volt persze olyan helység is, ahol csak többszöri próbálkozás után született meg a referendum pozitív döntése.

Némi leegyszerűsítéssel megállapítható: a könyvtári adományozók fejlődést segítő szerepe nélkül az első ötven év korántsem lett volna igazi sikertörténet.

Szabadpolc és Dewey osztályozása

A XIX. század végén két forradalmi újítás érkezett el az angol közkönyvtárakba: a *szabadpolcos kölcsönzés* és Dewey *tizedes osztályozása*.

A hetvenes években jelentős visszhangot váltott ki a szakmában Cambridge könyvtára azzal, hogy a referenzskönyvtárban biztosította az olvasók szabad hozzáférést a polcokon lévő könyvekhez.

James Duff Brown, a skót könyvtáros 1891-ben még arról cikkezett, hogy az olvasók szabad hozzáférése a polcokhoz semmi jóval nem kecsegtet. 1892-ben viszont a *The Library* című folyóiratban névtelenül cikket jelentetett meg *A plea for liberty for readers to help themselves* (Szabadságot az olvasónak, hogy segíthessen magán) címen. Vázlatrajzokat is készített, hogyan kell az olvasót megfelelő ellenőrzési ponton be-, illetve kiengedni, s kifelé menet regisztrálni az általa kiválasztott köteteket. 1893-ban Brown utazást tett az Egyesült Államokban, ahol a szabadpolc ekkor már általánosan elterjedtnek számított. Szándékában így megerősítve 1893 őszén elérte, hogy a clerkenwelli könyvtári bizottság döntést hozzon az új rendszer bevezetése tárgyában. Ezután 1894 tavaszán gyakorlatban is megvalósította tervét (egyetlen probléma mutatkozott csak: a túl magas polcok), majd az új kezdeményezésről beszámolt a Könyvtáros Egyesület szeptemberi belfasti konferenciáján. Sikerét mi sem jelzi jobban, mint az egyesület főtitkárának, *J. Y. W. MacAlisternek* ezt követően íródott cikke (*The Library*, 1894.), melynek címe egyértelműen mutatja a támogatás magas hőfokát: *Egy új kor hajnala* (*The dawn of a new epoch*). 1920-ban B. Sayers arról írt, hogy a fiatal könyvtáros nemzedék számára elképzelhetetlen heveségű vita dúlt ezt követően a támogatók és ellenzők közt. Két valódi ellenséges tábor csapott össze. 1899-ben broszúra jelent meg a tizenkettő, szabadpolcos rendszert bevezető könyvtár képviselőinek tollából. A szerzők igyekeztek ízekre szedni az összes felmerült ellenvetést. Például a lopás esetlegesen megnövekvő veszélyével kapcsolatban tényeket közöltek: átlagban 27 547 kölcsönzésre jut egy eltűnt – kb. két sillingbe kerülő – könyv, ami igazán elhanyagolható arány.

A szabadpolccal közvetlenül összefüggött az a kérdés, sikerül-e olyan könnyen áttekinthető rendben felállítani a kölcsönzési állományt, hogy az olvasó maga is tájékozódni tudjon. Brown úgy fogalmazott, hogy áttekinthető, nem túl nagy tematikai csoportokat kell alkotni, majd erre maga is kísérletet tett (Quin-Brown. későbbi nevén Subject, azaz tárgyi osztályozás).

A tízes évek elején készült felmérés azt mutatta, hogy három osztályozási rendszer vált a kölcsönző részlegek domináns eszközévé, ezekből kettő Brown rendszere (49+59 könyvtár), a harmadik Dewey tizedes rendszere (117 könyvtár). Az intézmények vizsgálata azt mutatja, hogy a nagyobb könyvtárak inkább a Dewey-osztályozást választották, míg a kisebbek a Brown-féléket. A Dewey-osztályozás elterjedése Louis Stanley Jast, a XX. század első felének egyik legismertebb angol könyvtárosa nevéhez fűződik. Ő 1892-ben jött rá ennek előnyeire. A lengyel menekült fia ekkor Peterborough könyvtári vezetője lett (hogy pályája csúcsán, a húszas években manchesteri igazgató legyen).

Összegzés helyett

A XIX. század végén már számos európai – főként német – szakember tanulmányozta a helyszínen az angol és amerikai városi közkönyvtárak működését. Az új könyvtártípus egyértelműen átveendő és alkalmazandó minta lett. Az ipari társada-

lom által megalkotott kötelező állami iskolarendszer után egy társadalmibb – egyben helyi társadalmi – alapozású intézmény született az ismeretek demokratikus terjesztésének elősegítésére.

**A nagy-britanniai közkönyvtárak létrehozása
a XX. század elejéig**

Évtized	Anglia	Wales	Skócia	Írország	Együtt
1840–1849	1				1
1850–1859	18		1	1	20
1860–1869	12	1	1		14
1870–1879	38	5	5		48
1880–1889	51	5	9	5	70
1890–1899	121	17	15	8	161
1900–1909	125	17	42	12	208
Összesen	366	57	73	26	522

**A nagy-britanniai lakosság közkönyvtári ellátottsága
1919-ben**

Ország	Teljes lakosság (millió)	A könyvtári körzet lakossága (millió)	Ellátottság: a könyvtári körzetek lakossága a teljes lakosság %-ában
Anglia	34,2	21,1	62
Wales	2,0	0,94	46
Skócia	4,8	2,4	50
Írország	4,4	1,25	28
Együtt	45,4	25,7	57

A világháború után új történet kezdődött: a falusi, a kistelepülések könyvtári ellátása már nem volt halasztható.

Sonnevend Péter